

prof. dr hab. Artur Rejter
Instytut Językoznawstwa
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Katowice, 5 VIII 2022 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Sary Akram
pt. *Narracje o WOJNIE w reportażach Wojciecha Jagielskiego.*
Perspektywa lingwistyczno-kulturowa
przygotowanej w Katedrze Tekstologii i Gramatyki Języka Polskiego UMCS
pod kierunkiem
prof. dr hab. Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej
(Lublin 2022)

Współczesna humanistyka od wielu już lat poszerza swoje horyzonty metodologiczne, sięga do nowych rozwiązań, stawia coraz odważniejsze pytania. Także lingwistyka wychodzi poza sztywne granice dyscyplinowe, dowodząc bezustannie i z nieśląbną siłą kulturowego nacechowania języka. Kod naturalny bywa rozpatrywany jako fenomen indywidualny i społeczny, jednostkowy i wspólnotowy zarazem. Badaczki i badacze przekonują o zasadności kontekstowej obserwacji języka jako kategorii dynamicznej, zależnej od szeregu czynników. Praca mgr Sary Akram jest tego znakomitym przykładem, co zostało zasygnalizowane już w tytule dysertacji. Mieszcząc się w kręgu inspiracji lingwistyki kulturowej, antropologicznej, kognitywnej, etnolingwistyki, tekstologii, pośrednio także genologii lingwistycznej i stylistyki, sięga ponadto do zdobyczy literaturoznawstwa, nauk o kulturze, nauk społecznych i innych. Wszystko to złożyło się na opracowanie holistyczne, wieloaspektowe, mówiące wiele o języku i jego konkretnych użyciach, ale też — a może przede wszystkim — o otaczającej rzeczywistości w jej najmroczniejszych odsłonach, których znaczącym, na wskroś symbolicznym

nym przykładem jest wojna. To właśnie narracjom o wojnie w ujęciu wybranego twórcy została poświęcona praca Sary Akram.

Kompozycja pracy

Niezaprzeczalnym walorem recenzowanej rozprawy jest jej struktura, którą należałoby uznać za wzorcową. Autorka podzieliła swoje dzieło na dwie zasadnicze części: teoretyczno-opisową i analityczną, w każdej w nich wyodrębniając ogniwa w postaci rozdziałów i podrozdziałów odnoszących się do poszczególnych podejmowanych problemów. Kompozycję całości dopełniają wstęp, zakończenie oraz wykaz literatury. W pracy pojawiają się również elementy ikonograficzne w postaci map i fotografii, co urozmaica wywód i jest jego znaczącym uzupełnieniem. Praca jest niezwykle obszerna (552 strony!), jednak dzięki przyjętym rozwiązaniom dotyczącym rozłożenia treści nie przytłacza. Proporcje między częściami zostały zachowane, tzn. partie analityczne przeważają nad teoretycznymi, co również korzystnie wpływa na odbiór tekstu. Jeśli chciałoby się udoskonalic kompozycję pracy, można by pomysleć o wyrazistym meta-tekstowym oddzieleniu dwóch zasadniczych jej części (Część I i Część II). Taki zabieg delimitacyjny dodatkowo ułatwiłby orientację w obszernym tekście.

Podstawy teoretyczne i metodologiczne rozprawy

W swojej pracy mgr Sara Akram wyodrębniła rozbudowaną część, w której przedstawiła konteksty teoretyczne i metodologiczne przeprowadzanych badań. Poszczególne ogniwa poświęcono różnym aspektom narracji, reportażowi jako gatunkowi wypowiedzi oraz sylwetce Wojciecha Jagielskiego — reportera, którego teksty zostały poddane obserwacji. Najwięcej miejsca zajmują rozważania narratologiczne, co zrozumiałe, ponieważ to właśnie te kwestie pozostają w centrum zainteresowań Autorki w partiach analitycznych dysertacji. Omówiono kolejno: refleksje teoretyczne nad narracją, tu główne założenia strukturalistycznej koncepcji narracji, a także narrację w historiografii, wobec tożsamości jednostki, narrację w psychologii, ponadto narrację w kontekście języka ze szczególnym uwzględnieniem założeń lingwistyki kulturowej i kognitywnej. Dużo uwagi poświęcono podstawowym kategoriom narracyjnym, jakimi są: zdarzenie, czas, przestrzeń, podmiot, punkt widzenia i wartości. Stanowi to znakomite

pendant do rozważań przedstawionych w części analitycznej rozprawy. Biorąc pod uwagę rozkład treści w części teoretyczno-metodologicznej, rozważyłbym zamianę kolejności rozdziałów I i II. Rozdział pt. *Narracja w świetle danych językowych*, zawierający dane na temat leksemów *narracja* i *narrator* w kontekście etymologii, słowotwórstwa i ich kontekstowych uwikłań byłby znakomitym wprowadzeniem w temat oraz wyraźnym sygnałem językoznawczego charakteru pracy.

Ważnym elementem recenzowanej rozprawy są obszernie uwagi poświęcone reportażowi rozpatrywanemu w kontekście genologii lingwistycznej. Autorka z niezwykłą precyzją i imponującą erudycją zreferowała kluczowe dla gatunku problemy, takie jak etykiety gatunkowe, problem fikcji, instancje nadawczo-odbiorcze, wartości oraz problemy narracji. Dzięki uwzględnionej bogatej literaturze przedmiotu, sięgającej nawet pierwszej połowy XX wieku, zaproponowane rozważania zyskują na naukowej głębi i wiarygodności formułowanych konkluzji.

Część teoretyczno-metodologiczną zamyka rozdział, w którym została przedstawiona sylwetka Wojciecha Jagielskiego, stanowiąca bardzo dobre wprowadzenie do analiz jego twórczości. Wojciech Jagielski jawi się w świetle dociekań Sary Akram nie tylko jako sprawny reporter i dziennikarz, ale także artysta pióra i pełnokrwisty człowiek. Taka koncepcja sylwetki przekonuje, zwłaszcza w kontekście metod badawczych przyjętych w pracy, a także tendencji panujących we współczesnej humanistyce, waloryzującej takie pojęcia, jak indywidualizm, jednostkowość czy kategorie wrażliwości, tolerancji i otwarcia.

W części teoretycznej analizowana praca jest niezwykle bogata i wyczerpująca, jednak ze względu na wybrany materiał (teksty jednego autora) można by rozważyć uzupełnienie tych partii o uwagi dotyczące idiolektu i idiostylu. Byłoby to o tyle zasadne, że Sara Akram wielokrotnie powołuje się na konstytuowanie danej kategorii narracyjnej z uwzględnieniem czynników osobniczych autora badanych reportaży.

Empiryczne walory i aspekty pracy

W części analitycznej rozprawy mgr Sara Akram poddała obserwacji poszczególne kategorie narracyjne: zdarzenie, czas, przestrzeń, podmiot, punkt widzenia i wartości.

Rozważania inicjuje obserwacja zdarzenia, spośród których kluczowym w wypadku tekstów W. Jagielskiego jest wojna. Autorka przedstawiła ją z całym spektrum składowych i kontekstów. Drobiazgowa analiza językoznawcza obszernych fragmentów tekstowych umożliwiła wskazanie właściwych dla badanego korpusu środków obrazowania. Zaproponowane postępowanie badawcze pozwoliło uchwycić istotę rzeczy. Wojna jest zobrazowana za pomocą dynamizujących czasowników, ale także form rzeczownikowych, ponadto licznych metafor pojęciowych, stosowanych kolokacji, figur itp. Różnorodność kontekstów i problemów służy wskazaniu wspólnego mianownika, jakim jest w wypadku zdarzenia jest metafora pojęciowa WOJNA TO (JAKBY) ISTOTA ŻYWA, umożliwiająca między innymi — dzięki zastosowanemu zabiegowi antropomorfizacji — oddanie jej okrucieństwa odnoszącego się przede wszystkim do świata człowieka pojmowanego również jako jednostka.

Kolejną kategorią narracyjną jest czas, a ściślej czas wojny. Podobnie jak w poprzednim rozdziale, Autorka przywołuje bogaty materiał ilustracyjny, poddając go następnie detalicznej obserwacji z zastosowaniem instrumentarium lingwistycznego. Analiza czasu rozumianego tu — słusznie! — wieloaspektowo doprowadziła do przekonujących wniosków o ujmowaniu go zarówno w formie linearnej, jak i cyklicznej, z uwzględnieniem szerokiego spektrum symbolicznych i aksjologicznych kontekstów czasu. Wykładnikami obrazowania są przede wszystkim środki leksykalne odnoszące się do różnych problemów, składowych i kontekstów czasu, aspekt czasownika, ale też metafory czasu jako substancji, odwołującej się do jego konceptualizacji jako przedmiotu ruchomego.

Kategorii temporalności towarzyszy zawsze kategoria specjalności, stąd w następnym ogniwie pracy zawarto analizy dotyczące przestrzeni. Jest to w moim odczuciu jedna z najciekawszych partii recenzowanej rozprawy. Autorka odniosła się bowiem zarówno do konkretnych miejsc (Grozny, kraje Wschodu), jak i elementów delimitacji przestrzeni (granica, terytorium wojenne), ale też symbolicznych i niezwykle znaczących jej aspektów (afgański kurz, przestrzeń powojenna czy przestrzeń segregacji rasowej). Przeprowadzone niezwykle kompetentnie analizy dowiodły, że przestrzeń jest wyraźnie istotniejszą kategorią niż czas, co poświadczają liczne jej aspekty poddane obrazowaniu w tekstach W. Jagielskiego. Służy temu niezwykle bogaty repertuar środków,

wśród których należałoby wskazać przede wszystkim bardzo zróżnicowane wykładniki leksykalne, elementy wspomagające wartościowanie przestrzeni pojmowanej zazwyczaj w kategoriach symbolicznych, często w kontekście jednostkowego jej doświadczania. Jak zwykle konkluzje płyną z drobiazgowej, wieloaspektowej, dojrzałej filologicznie analizy materiału tekstowego, co czyni je głęboko przekonującymi.

Kolejną omówioną w pracy kategorią narracyjną jest podmiot. Najwięcej uwagi Autorka skierowała ku wybranym przywódcom, co należy uznać za decyzję słuszną wobec tematu rozprawy koncentrującego się wokół problemu wojny. Obserwacją został także objęty problem asymetrii rasowej opisany z uwzględnieniem kwestii podmiotowych właśnie. Oprócz tego w tym rozdziale uwagę poświęcono również dzieciom porwanym i wcielonym do Bożej Armii Josepha Kony'ego, a także talibom i przedstawicielom wybranych narodowości (Afgańczykom i Czeczenom). Tym, co zasługuje na szczególną pochwałę jest uwzględnienie zarówno podmiotowości indywidualnej, jak i zbiorowej, co zapewnia holistyczny ogląd omawianej kategorii. Podmiot jest charakteryzowany przede wszystkim za pomocą leksyki i frazeologii o wyraźnym nacechowaniu aksjologicznym, niebagatelną rolę odgrywają tu także metafory pojęciowe. Ważkim wnioskiem płynącym z tej części badań jest spostrzeżenie, że „wojna jest mężczyzną”, głównymi jej bohaterami i aktorami są bowiem mężczyźni właśnie.

Przedostatnią, ściśle powiązaną z podmiotem, jest kategoria punktu widzenia, który został scharakteryzowany w odniesieniu do uczestników wojny (walki), uchodźców, matki, bohaterów widzianych oczami innych oraz reportera. Bogactwo i niezwykła różnorodność środków współkonstytuujących tę kategorię dowodzi jej otwartości, ale też zależności od przyjętej perspektywy. Liczne słownictwo, struktury nieciągłe i elementy figuratywne składają się na poszczególne typy punktów widzenia, profilując je w zależności od podmiotu, do którego przynależą. Punkt widzenia danego podmiotu ujawnia jego sposób postrzegania świata, procesy mentalne, elementy przeżywania zdarzeń, emocje itd. Wojna zyskuje przez to wymiar nie tylko podmiotowy w sensie uogólnionym, ale jej obraz zostaje zniuansowany, silnie skontekstualizowany. Na tle omówionych punktów widzenia jako interesujący jawi się ten, który przynależy do reportera. Korespondent wojenny widzi bowiem wojnę z określonego dystansu, jednocześnie w niej uczestnicząc, wtapiając się w trudną rzeczywistość. Do zwyczajowych środków

obrazowania dołącza się także repertuar zabiegów składniowych odnoszący się do relacji reportera oraz innych uczestników wojny.

Partie empiryczne rozprawy wieńczy rozdział poświęcony kategorii wartości. Składają się na nie: tożsamość, tradycja, wiara, wolność, wojna oraz wartości reportera: prawda opowieści i praca korespondenta wojennego. Jak udowodniła Autorka, omówione wartości pozostają wobec siebie w wyraźnej relacji, dopełniając się, współtworząc tym samym określony pejzaż aksjologiczny wojennego świata. Najbardziej interesujące okazują się te elementy aksjologiczne, które podlegają relatywizacji. Na tym tle wybija się z pewnością wojna pozbawiona jednoznacznego nacechowania wartościującego, nie jest bowiem ani wartością, ani antywartością. Wykorzystywany repertuar środków językowych i tekstowych (leksykalnych, słowotwórczych, metaforycznych itd.) dowodzą powiązań kategorii wartości z kategoriami podmiotu i punktu widzenia.

Poddane drobiazgowej i wszechstronnej analizie elementy narracji ujawniły ich wieloaspektowe afiliacje składające się na niezwykle bogaty, różnorodny i osobliwy obraz wojny jako znaczącego i niestety wciąż obecnego we współczesnym świecie elementu rzeczywistości, tak realnej, doświadczeniowej, jak i mentalnej czy emocjonalnej. Do tego włączyć należy jeszcze kontekst tworzenia opowieści, istotny dla przyjętego tematu rozprawy ze względu na obrany korpus tekstów.

Wykorzystane źródła i literatura przedmiotu

Na korpus źródłowy składa się dziewięć książek reporterskich Wojciecha Jagielskiego, co — ze względu na różnorodność tematyczną i znaczącą objętość każdej z nich — należy uznać za wystarczający materiał badawczy. Wykorzystana literatura przedmiotu imponuje nie tylko pod względem liczby wykorzystanych prac, ale też rozmachu metodologicznego przejawiającego się w odwołaniach do ustaleń nie tylko lingwistycznych, ale także literaturoznawczych, medioznawczym, socjologicznych, antropologicznych i innych. Dzięki przyjętej koncepcji naukowych inspiracji recenzowaną rozprawę należy ocenić bardzo wysoko jako opracowanie na wskroś nowoczesne, interdyscyplinarne i naukowo dojrzałe. Jako pewne uzupełnienie mógłbym zasugerować sięgnięcie do trytomowego cyklu *Wokół reportażu podróżniczego* (Katowice 2004-2009), zbierającego prace przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych.

Aspekty formalne pracy

Praca została przygotowana niezwykle starannie pod względem językowym, stylistycznym i edytorskim. Autorka sprawnie posługuje się słowem, tworząc tekst o walorach akademickich, wpisujący się w konwencję współczesnego dyskursu naukowego. Warto dodać, że rozprawa wolna jest od nadmiaru hermetycznej terminologii, zawiłych struktur składniowych czy abstrakcyjnych metafor. Czyta się ją z przyjemnością, nawet z pewną lekkością, co bez wątpienia zapewni jej szerokiego odbiorcę rekrutującego się nie tylko spośród badaczy lingwistów. Drobne usterki o charakterze formalnym (błędy literowe, nieliczne powtórzenia), trudne do uniknięcia w tak obszernym tekście, nie wpływają na ogólną — jednoznacznie pozytywną — ocenę dysertacji.

Konkluzja

Przedstawiona do recenzji rozprawa stanowi opracowanie wyczerpujące, dojrzałe, przemyślane pod względem przyjętych metod i obranych problemów badawczych. Stawiane pytania, proponowane analizy, płynące z nich wnioski poświadczają dużą dojrzałość Autorki, jej kompetencje badawcze oraz ponadprzeciętne zdolności naukowe. Biorąc pod uwagę liczne walory dysertacji, wnoszę o jej wyróżnienie oraz rekomenduję pracę do druku. Opublikowana książka z pewnością wzbogaciłaby wiedzę z zakresu wielu dyscyplin i mogłaby stanowić wzorzec postępowania badawczego dla kolejnych adeptów nauki. Warto byłoby jednak przemyśleć jej skrócenie, na przykład w partiach teoretycznych, gdzie niektóre elementy rozważań można by przenieść do przypisów.

Uwzględniając uwagi przedstawione w niniejszej recenzji, z pełnym przekonaniem uznaję rozprawę mgr Sary Akram za spełniającą z naddatkiem wymogi ustawowe i wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.



